STIFTELSEN
UPPLANDSMUSEE
2004 -09- 0

Kulturmiljöanalys (Kma)

av

Länna
i
Almunge socken

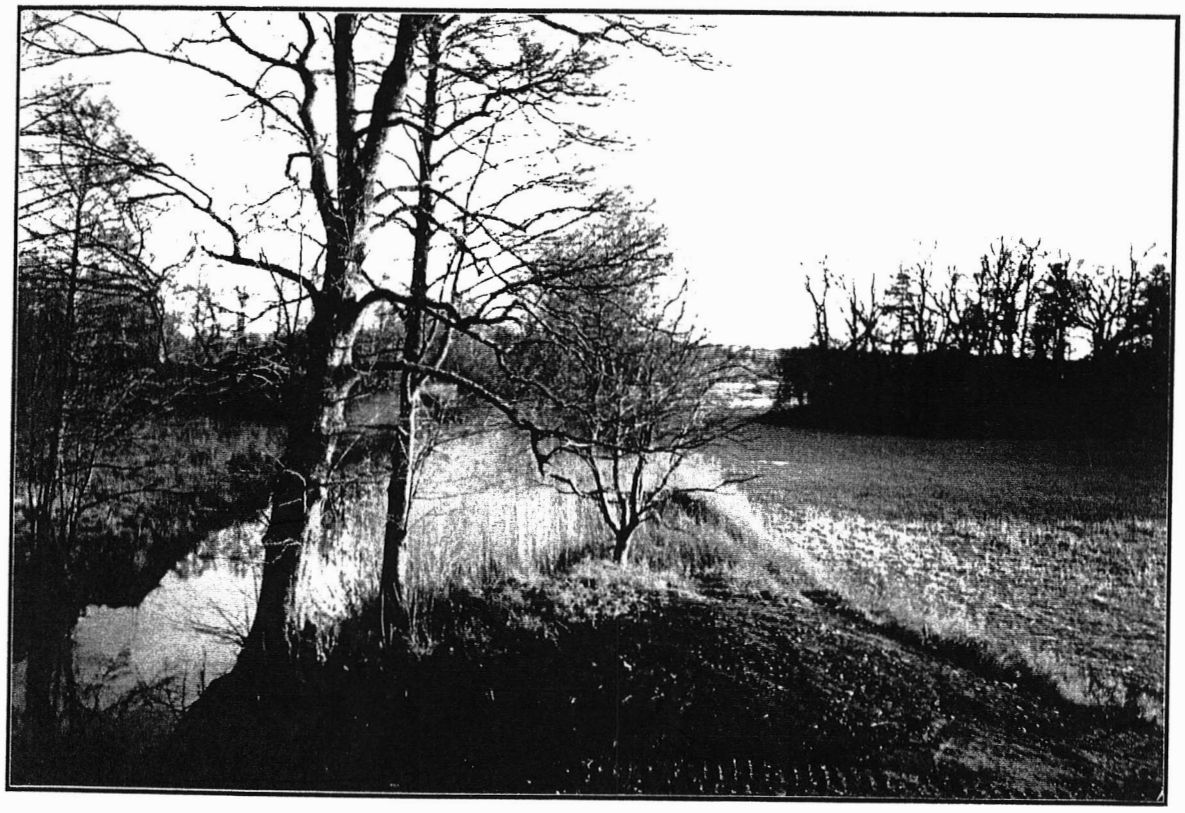

Uppsala KOMMUN
KULTURFÖRVALTNINGEN

Dan Thunman
1991-12-12

INNEHÅLL

Sid

Kap 1 Bakgrund 1

Kap 2 Områdets omfattning samt geografiska och topografiska förutsättningar 2

Kap 3 Områdets historiska utveckling

3.1 Forntiden 3

3.2 Jordbrukslandskapet från medeltid fram till 1700-talets mitt 4

3.3 Industrilandskapet från 1700-talets mitt fram till idag 4

Kap 4 Kartöverlägg 6

4.1 Länna under järnbruksepoken 6

4.2 Vad har hänt med Länna under 1900-talet?.... 7

4.3 Sammanfattning av kartöverläggen 9

Kap 5 Avslutande diskussion - hot och möjligheter..... 11

Kap 6 Gällande lagstiftning och förordnande 13

Käll- och litteraturförteckning

Bilagor:
Kartöverlägg skala 1:2 000
Fornlämningsregister samt karta
Skisser över planerade utbyggnadsområden

Omslagsbilden visar fd. sankängar närmast ån mellan Långsjön och Fjärden.

1. BAKGRUND

Enligt kommunens bostadsförsörjningsprogram 1991-1995 skall, under samma period, 140 nya lägenheter byggas i Länna. Byggnadsnämndens arbetsutskott har 1991-02-26 givit stadsbyggnadskontoret i upppdrag att pröva planläggning i två områden. Det norra området består av två delområden som kallas A och E. Det södra området kallas C. (Se bifogade kartskisser.)

Den nedan presenterade kulturmiljöanalysen utgör ett av de kunskapsunderlag som beställts av stadsbyggnadskontoret.

Analysens syfte är:

att klargöra de kulturhistoriska värden som berörs av den föreslagna utbyggnaden

att tillföra en historisk kontinuitet i planeringen

att underlätta hänsynstagande till de kulturhistoriska värden som finns

att skapa underlagsmaterial för miljökonsekvensbeskrivningar.

2. OMRÅDETS OMFATTNING, SAMT GEOGRAFISKA OCH TOPOGRAFISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

Det område som ingår i analysen utgörs av ett ca 500 meter brett och 1 600 meter långt område mellan Lötsjön i söder och Långsjön i norr. Området gränsar i väster längs med väg 282. Långt tillbaka i tiden utgjorde denna del ett vattendrag som länkade samman Lötsjön med Långsjön, som då utgjorde en havsvik. Landhöjningen har sedan lett till att först Lötsjön och senare Långsjön avsnörts från havet och ligger nu kvar på en höjd av ca 18 respektive 9 meter över havet. Långsjön har emellertid sänkts något under 1900-talet.

Från Lötsjön ner till Långsjön rinner fortfarande vatten i ett numera till stora delar grävt dike. Detta vattendrag har tidigare varit mer påtagligt och med anledning av fallhöjden varit helt avgörande för områdets utveckling. Det undersökta området ligger m.a.o. relativt lågt, bitvis likt en dalgång mellan de mer högt belägna skogsmarkerna med höjder upp till 40 meter över havet.

Det undersökta området utgör delar av Löt och Almunge-Marma trakt. Almunge-Marma trakt, d.v.s. Marmas gamla ägor, gränsar i norr till Långsjön och Länna trakt. Alla Marmas ägor har emellertid redan under medeltiden hamnat under Länna gård och därmed utgjort en del i denna gårds ekonomiska struktur/enhet. (Se översiktskarta på nästa sida.)

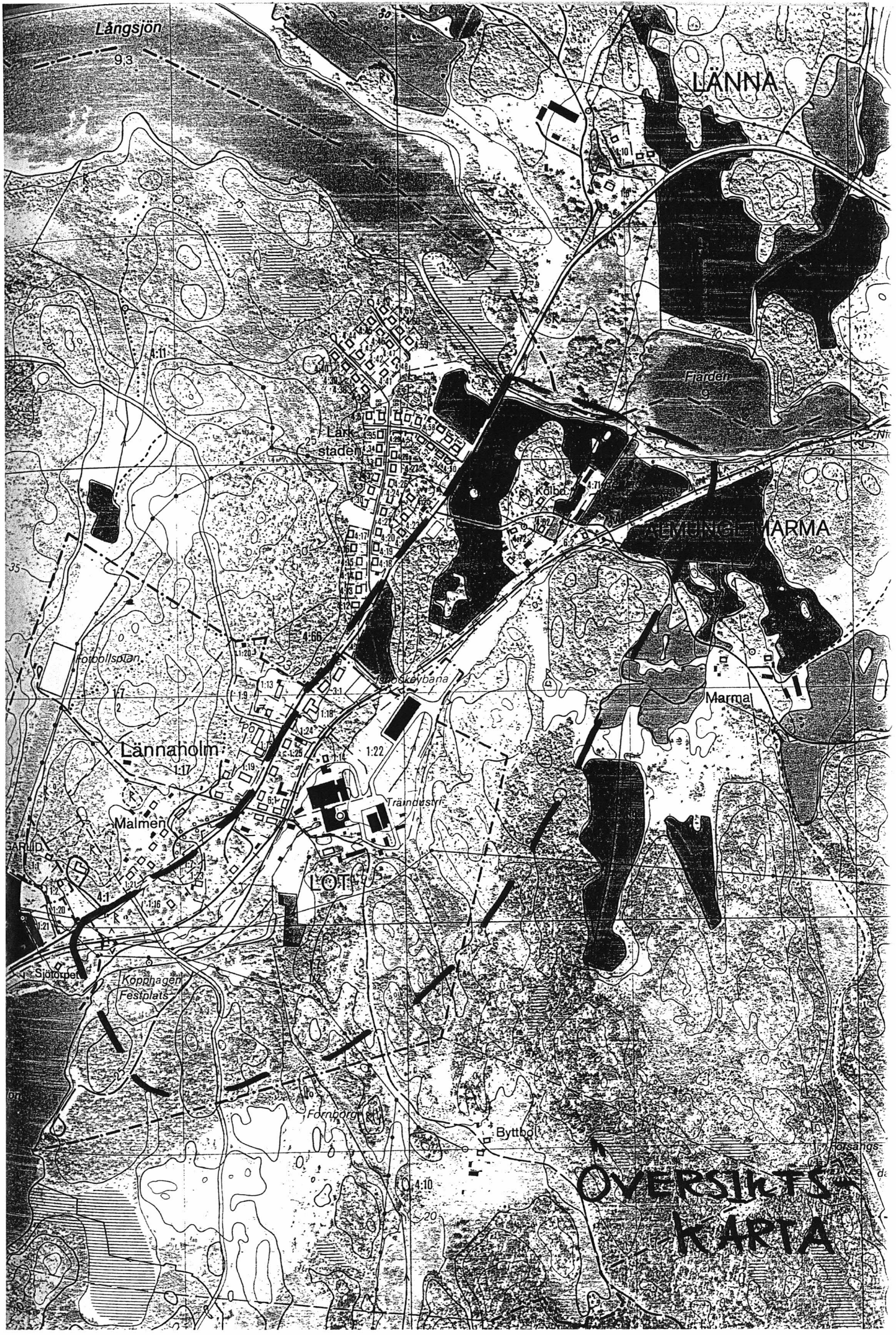
Långsjön
LÄNNA
Fiaden
Lärkstaden
Kalbo
ALMUNGE
MARMA
Fotbollsplan
Isoskeybana
Marma
Lännaholm
Träindustri
Malmen
Sjötorpet
Köpmagen
Festplats
Fornborg
Byttbo
ÖVERSIKTS-
KARTA

3. OMRÅDETS HISTORISKA UTVECKLING

3.1 Forntiden

Efterhand som området rest sig ur havet har det här skapats förutsättningar för en mer bofast befolkning. Fornlämningstätheten uppvisar tre mer koncentrerade områden, ett strax norr om Långsjön, i anslutning till Länna gård, ett annat söder om Långsjön/Fjärden, ner mot industriområdet, samt ett tredje vid Lötsjöns norra ände. Fornlämningar ger belägg för en historisk kontinuitet ner i bronsåldern. (Se bifogade fornlämningskarta och register.)

Marma som år 1413 stavades "Mareme" innehåller från början de två orden "mar" och "hem". Betydelsen av orden "Mar" växlar i Sverige mellan "tjärn", "sank mark", "avsnörd vik" o.dyl. Den tyska motsvarigheten är "meer" och betyder hav. Svenska ortnamn med efterleden hem hör till landets äldsta namntyper. Enligt ortnamnsforskning betyder det gård eller by, och användes flitigt från 300-talet fram till vikingatid. Marma skulle med stöd av detta kunna betyda "gården vid den sanka marken eller den avsnörda viken" och skulle då vara anlagd någon gång under järnåldern. Marmas nuvarande läge intill en forna vik motsäger inte detta, däremot saknas fornlämningar i anslutning till tomten. Namnet Länna har sitt ursprung i fornsvenskans "lända" som betyder "landa" eller"lägga till". Det skulle här ev. röra sig om en forntida hamnplats. På den bifogade fornlämningskartan finns en rad husgrunder utmärkta sydväst om Länna gård som troligen utgör gamla Länna by.

3.2 Jordbrukslandskapet från medeltid fram till 1700-talets mitt

Länna blev frälsegård redan under medeltiden, under vilken Marma snart kom att lyda. Från 1627 finns skriftliga belägg att Marma och Harparbol då lydde under Länna. År 1661 omnämns Marma som ett ladugårdshemman under gården. Till Marma rå- och rörshemman räknades 1/2 mtl Harparbol och 1/2 mtl Löt. Eftersom Marma och Löt redan tidigt kom att hamna under Länna gård går områdets historiska utveckling hand i hand med historien kring Länna gård.

Som ovan nämnts utgjorde Länna ett säteri redan under medeltiden, Under Sten Sture d.y:s tid drogs godset in till kronan och blev kungsgård. Gården var sedan tidvis förlänad men kom genom ägobyten under 1560-talet på nytt i privat ägo. Under 1600-talet utvidgades gården till ett omfattande godskomplex med bl.a. 20 torp och tre ladugårdar (av vilka Marma utgjorde en) i hemsocknen. År 1691 reducerades delar av Länna som därmed blev ett bevstat säteri. År 1758 inköptes Länna säteri med tillhörande ägor av Vattholma bruk.

3.3 Industrilandskapet från 1700-talets mitt fram till idag

Genom den relativt höga fallhöjden mellan Lötsjön och Långsjön skapades redan tidigt goda möjligheter för uppdämning av ån och därmed möjligheter att utnyttja vattenkraften. Precis vid övergången mellan 15 och 20 metersnivån bildades forsar som Länna gård redan tidigt utnyttjade för en sågkvarn. Denna plats skulle nu emellertid få en långt viktigare betydelse.

Bakgrunden till utvecklingen hittar vi i de ständiga problemen med översvämningar i Dannemora gruva. För att komma åt dessa problem bestämdes att Fyrisån skulle sänkas. Som en följd av detta minskade vattenflödet vid Vattholma bruk och kom här endast att räcka till hamrarna. Masugnen måste därför flyttas.

Då vändes blickarna mot Lännas ägor och platsen för den gamla sågkvarnen. Här bedömdes vattentillgången, liksom den för kolningen så viktiga skogen, vara tillräckligt intressant för att flytta masugnen från Vattholma till Länna. Av den anledningen inköptes Länna säteri med tillhörande egendomar år 1758 och två år senare stod en ny masugn på platsen. Med den nya masugnen följde arbetsfolk från Vattholma. Så småningom uppfördes nya arbetarbostäder längs en axialt utlagd bruksgata, enligt mönster från andra järnbruk i Uppland.

Nästa viktiga händelse för området var den år 1876 anlagda järnvägen mellan Länna och Uppsala. Järnvägen drogs fram längs Lötsjöns västra strand och följde sedan parallellt med ån till järnbruket. Ett nytt stationshus upppfördes strax väster om järnvägen. Under 1880-talet förlängdes järnvägen norrut över åkermarken, Långsjön och vidare mot Norrtälje. Härmed förbättrades avsevärt kol-, malm- och järntransporterna, vilket i kombination med nya investeringar medförde ett kraftigt uppsving i bruket under 1870- och 1880-talen.

Denna expansiva period blev emellertid kort och snart nådde bruksdöden även Länna bruk. År 1904 lades stångjärnstillverkningen ner, vilket förändrade förutsättningarna för tackjärnstillverkningen vid bruket. Samma år såldes Lännakomplexet, varmed produktionen alltmer kom att övergå till trävaruhantering. En verksamhet som återknyter till den gamla sågkvarnen som fanns innan masugnen uppfördes. Länna bruk bildades och en framgångsrik försäljning av trävaror inleddes. Under 1920-talet tillverkades monteringsfärdiga hus. Under slutet av 1940-talet sjönk emellertid omsättningen och 1951 övergick Länna bruks AB i Holmens Bruks ägo.

4. KARTÖVERLÄGG

Tillgången till äldre kartmaterial för området är klart begränsad. En karta, upprättad 1869 av Otto Gyllenspetz, har använts som utgångspunkt för de jämförande studierna. Kartan har kopierats och kompletterats av förste lantmätaren C.A. Sjöberg i samband med laga skifte av ägorna tillhörande Marma, Harparbol och Löt 1904-1905. Uppgifterna från kartan har genom kartöverlägg jämförts med dagens ekonomiska kartblad.

4.1 Länna under järnbruksepoken

(Se den äldre kartan på nästa sida.)

Det här undersökta området är påtagligt styrt av de topografiska förutsättningarna. Såväl väg 282 som den smalspåriga järnvägen har dragits fram parallellt med den mellan sjöarna rinnande ån och mellan de mera högt belägna skogsmarkerna.

I områdets norra del, i direkt anslutning till Långsjön/Fjärden, ligger en långsmal sank ängsmark. Söder om denna ligger flera åkergärden som letar sig upp mellan åkerholmar och skogsklädda höjder, som delvis betas, och vidare fram till järnbruket. Några av åkergärdena sträcker sig in i gipar in i den österut belägna skogsmarken. Åkrarna delas upp av de ovan omnämnda vägarna och ån. Ca 300 meter uppströms ån ligger en kvarn.

I anslutning till järnbruket ligger bruksgatan med sina arbetarbostäder och längre upp ligger en del löt- och malmbebyggelse. På andra sidan ån ligger brukskontoret. Söder om bebyggelsen uppvisar landskapet en mer splittrad karaktär. Här ligger järnvägens arbetsområde med stationshuset samt små åkergärden insprängda mellan betade skogsmarker. Här ligger också en större trädgård strax söder om brukskontoret. Mest påtagligt är dock den sammanhängande ängsmarken som finns i anslutning till den ovan nämnda ån och det från skogen i öster, troligtvis grävda diket. Eventuellt var detta tidigare ett mer sankt parti som dikats ut och sedan fungerat som ängsmark.

Karta över ägoma till SÄTERIET
MARMA Nr 1, 2 och 3 om 3 mantal,
samt Frälsehemman 1/4 mantal
Harpairbol Nr. 1 och Lät nr 2

Utgörs i original av genomskinlig film

Kartan upprättad 1869, sedan kompletterad för lagaskifte 1905-06

Skala 1:10 000

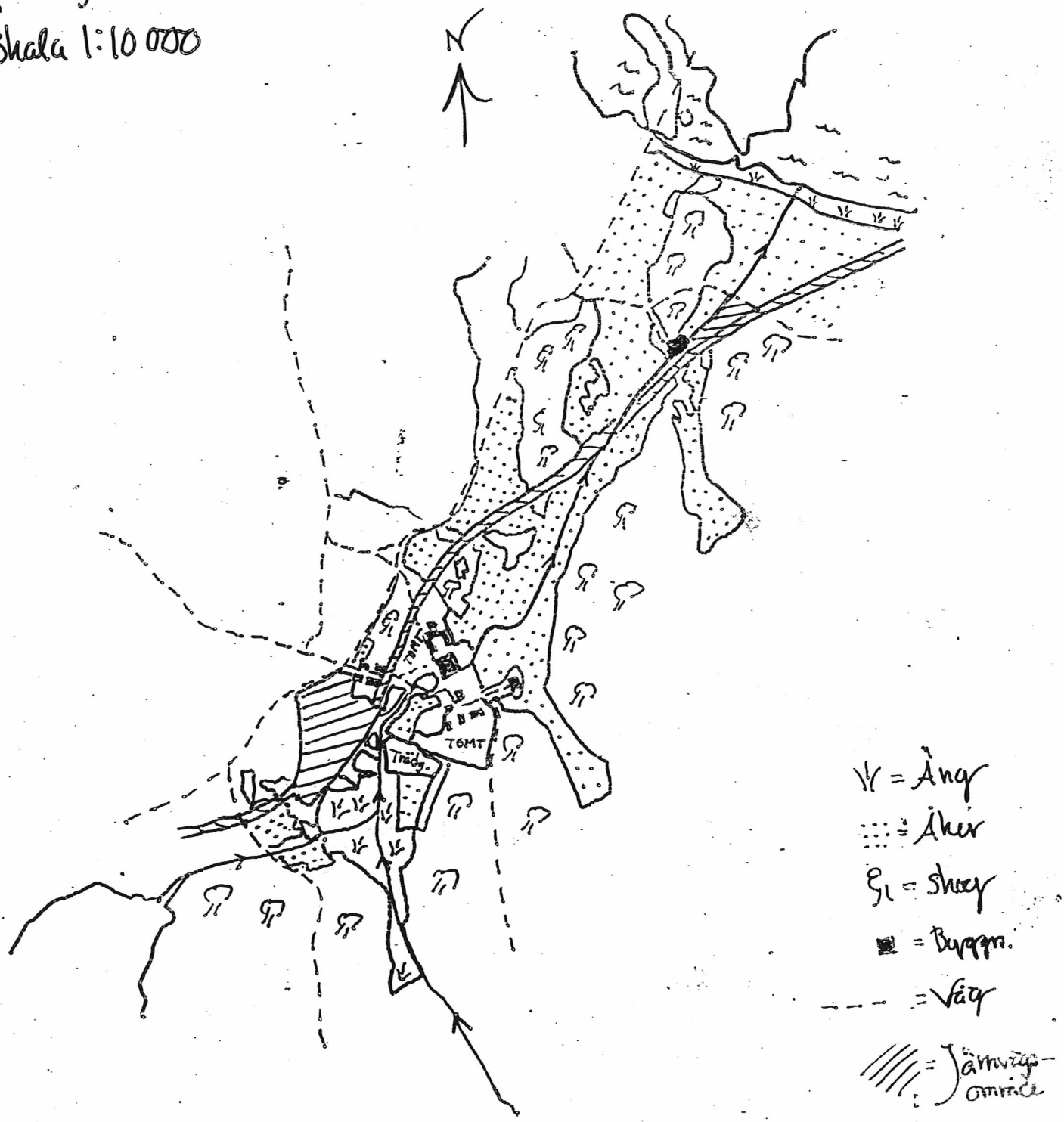

Långsjön
LÄNNA
Fjärden
Larkstaden
Kolbo
MARMA
Fotbollsplan
Skola
Skeybana
Marma
Lännaholm
Träindustri
Malmen
LOTT
Sjötorpet
Köpmagen
Festplats
Fornborg
Byttbol
Forsangs

4.2 Vad har hänt med Länna under 1900-talet?

(Jämför kartöverlägget. Ytterligare ett kartöverlägg i skala 1:2 000 bifogas.)

Följande information framgår genom kartöverlägget. Väg 282 har rätats ut något men har till större delen bibehållit sin gamla sträckning. Vägen förbi Kolbo och vidare mot Marma har här, liksom vägarna mot Brytbol och Kinnsta, kvar sina gamla dragningar. Däremot har bruksgatans förlängning, väster om väg 282, tappat något av sin betydelse. En ny och större väg har dragits strax norr om den gamla alléprydda vägen och vidare till det nyligen anlagda bostadsområdet Bibacken.

Av den äldre industribebyggelsen återstår idag inte mycket. Här kan emellertid den gamla vitputsade smedjan från år 1833 nämnas, som ligger utmed bruksgatans förlängning, mellan järnvägen och ån. Dessutom ingår en tidstypisk och exteriört välbevarad industribyggnad i det nuvarande träindustrikomplexet. Byggnaden är troligen uppförd under början av 1900-talet. Industrimarken har expanderat kraftigt på den gamla åkermarken och sträcker sig nu ca 300 meter norrut från den ursprungliga platsen. Ytterligare några hundra meter norrut ligger kvarnmiljön, tämligen väl bevarad med Kvarnhus, mjölnarbostad och kvarnstall. Dessutom har här fastigheten Kolbo samt ytterligare några bostadshus tillkommit.

Området söder om kvarnen

Den äldre bostadsmiljön, i anslutning till bruksgatan, är mycket välbevarad. Under första hälften av 1900-talet har ytterligare bostadsbebyggelse tillkommit såväl väster som öster om väg 282. Länna skola uppfördes under sent 1930-tal. Även det gamla brukskontoret finns, om än tillbyggt, kvar i anslutning till industriområdet.

Under senare tid har två större bostadsområden tillkommit väster om väg 282. Det är Lärkstaden, som i huvudsak anlagts på åkermark, och Bibacken, som anlagts i mer höglänt terräng.

Vad beträffar markanvändningen öster om väg 282 sträcker sig fortfarande åkermarkerna upp mot industriområdet. Industrin har emellertid expanderat norrut och tagit ca 300 meter av åkermarken i anspråk. Den resterande delen av åkermarken öster om järnvägen, och närmare kvarnen, har liksom en större åkergip lagts igen. Detta har medfört att ett mindre åkergärde, strax norr om skolan, har avsnörts från den övriga åkermarken och ligger här ensamt kvar. Närmast Långsjön/Fjärden har den sanka ängsmarken delvis övergått till åkermark och delvis slyat igen. De skogsklädda bergspartierna, som omges av åkermarker, har fortfarande karaktären av betesmarker.

Fd. sankängar närmast ån

Den på åkermark expanderande industritomten har till vissa delar slyat igen och den gamla åkergipen strax sydöst om trävaruindustrin har vuxit igen. Söder om industrin har den gamla trädgården och delar av ett mindre åkergärde delvis behållit sin trädgårdskaraktär i form av odlingsland som tätt omgärdas av slyvegetation. Den sammanhängande ängsmarken har i huvudsak bevuxits med gles lövskog och bitvis mer tät barrskog. Även huvuddelen av de mindre åkergärdena, mellan gamla ängsmarken och Kinnstavägen, har vuxit igen.

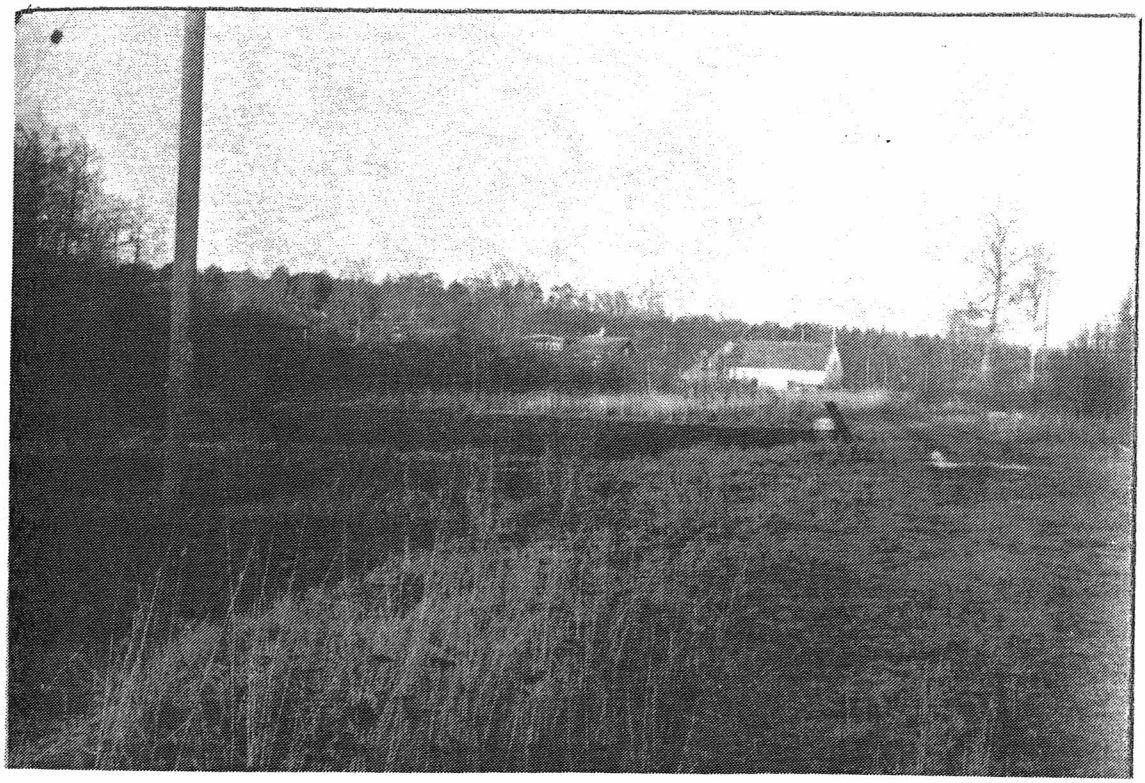

Gamla trädgården

4.3 Sammanfattning av kartöverläggen

Det undersökta området speglar idag två olika typer av kulturlandskap. Den nordvästra delen består i huvudsak av ett välbevarat jordbrukslandskap som sträcker sig från väg 282 österut och fram till Marma. Den sydöstra delen av området är mer påtagligt påverkat av den industri som etablerades här vid 1700-talets mitt och som sedan utgjort grunden för områdets förändringar.

Det nordvästra området har en markanvändning med kontinuitet ner i järnåldern. En mindre förändring är de gamla ängsmarkerna ner mot Långsjön/Fjärden som delvis övergått till åkermark. Även de skogsklädda höjdpartierna kan uppvisa äldre beteskaraktär. Förutom reningsverket har några nyare byggnader uppförts strax väster om kvarnmiljön.

Det sydöstra området utgörs av ett sedan länge nedlagt jordbrukslandskap som under ca 230 år starkt påverkats av industriell verksamhet. All jordbruksmark har lagts ner och bebyggts, planterats eller fått slya igen. Den äldre industribebyggelsen är borta men bostadsbebyggelsen är relativt väl bevarad. För båda områdena gäller att vägarna till största delen behållit sina gamla sträckningar.

5. AVSLUTANDE DISKUSSION - HOT OCH MÖJLIGHETER

Med hänsyn till de kulturhistoriska värdena i området framstår det södra området som mest lämpligt för ny bebyggelse. Man bör också kunna undersöka möjligheterna att utnyttja delar av industriområdet för bostadsbebyggelse. I anslutning till denna mark ligger även två igenväxta åkergipar öster om järnvägen, samt ett åkergärde norr om skolan som bör bli föremål för undersökning.Förutsättningen för industrins lokalisering var vattenkraften och sedermera järnvägen. Ingen av dessa faktorer spelar idag någon roll för industrins vidkommande. Alternativa industriområden kan därför diskuteras.

Även söder om industrin finns goda möjligheter för ny bebyggelse.Det är här äldre ängsmarker och mindre åkergärden som vuxit igen. Detta område saknar numera till större delen hävd och är i behov av åtgärder. Om markförhållanden tillåter bör det här finnas goda möjligheter för en mer omfattande utbyggnad. En del äldre ädellövskog i backarna samt den gamla ån bör kunna utgöra goda kvaliteter i ett nytt bostadsområde.

Äldre betesbackar och fd. trädgården

I den "Start-PM" som presenterats har område C lagts ut längs järnvägens östra sida, mellan industrin och Kinnstavägen, och berör här igenslyad åkermark och en del backar, samt i en smalare del österut över den gamla trädgården och ett äldre åkergärde. Här ligger fortfarande några odlingslotter. Område C har fått en lämplig placering. Om markförhållandena tillåter borde området kunna utvidgas ytterligare över den igenväxta ängsmarken och det gamla åkergärdet närmast Kinnstavägen.

Områdena A och E, som placerats på den allt sedan järnåldern hävdade åkermarken, innebär ett visst ingrepp i kulturmiljön. Man bör se speciellt restriktivt på den norra delen av område A, d.v.s. den del som finns norr om vägen mot Marma. Hela området har på kommunens kulturmiljökarta bedömts ha ett högt kulturhistoriskt värde. Området har dessutom uppmärksammats i kommunens naturvårdsinventering.

Den södra delen av område A bör istället utvidgas i sydvästlig riktning så att större delen av detta åkergärde bebyggs. Eftersom denna del närmar sig fornlämning nr 98 (ett gravfält med ca 20 fornlämningar) krävs en arkeologisk utredning av området. Vad beträffar område E bör det här finnas möjligheter till ny bebyggelse men speciell hänsyn bör tas till miljön närmast kvarnen.

6. GÄLLANDE LAGSTIFTNING OCH FÖRORDNANDE

De föreslagna områdena omfattas ej av några detaljplaner men har uppmärksammats på annat vis.

* Områdena A, C och E ingår i område U35 på kommu nens kulturmiljökarta. Samma område har i kommunens översiktsplan betraktats som kulturmiljö med aktivt bevarande, vilket innebär att kommunen är beredd att verka för långsiktiga bevarandeåtgärder för att bibehålla nuvarande förhållande.

* Stora delar av område A och hela område E ingår i ett större område som i kommunens naturvårdsinventering åsatts ett mycket högt naturvärde.

* Område A och E ingår i ett större område som i kommunens översiktsplan bedömts som viktigt närrekreationsområde.

* Område A och E kan, beroende på hur det tolkas, beröras av det strandskydd på 300 meter som enligt NVL 15§ gäller kring Långsjön.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

KÄLLOR

Uppsala

Lantmäteriets arkiv:

Kartmaterial rörande Länna och Marma i Almunge socken

Upplandsmuseets arkiv:

Fornlämningsregistret
Ekonomiska kartblad

LITTERATUR

Autio Tuula
Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Uppsala kommun 1988.
Almunge-Knutby kommundel. Upplandsmuseet. Tierp 1988.

Almqvist Jan E.
Herrgårdar i Sverige under reformationstiden 1523-1611.
Stockholm 1960.

Almquist Joh. Ax.
Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Stockholm 1931.

FORNLÄMNINGAR

ALMUNGE SOCKEN (Ek. 118 84 Lännaholm)

Fornl. nr.

97 Fornborg 80x50m (N-S).
98 Gravfält ca 20 fornlämningar (Två högar, 17 runda och en rektangulär stensättning). Tre anläggningar undersökta och borttagna 1972.
99 Gravfält 55x50m. Sex fornlämningar utgörande av runda stensättningar 4-8m i diameter 0.10-0.35m höga. En med en rest sten på 2.2m.
201 Hög, tio meter i diameter, en och en halv meter hög.
202 Gravfält ca sju fornlämningar (En hög, fem runda stensättningar och en rest sten).
203 Röse, tio meter i diameter, en meter hög.
204 Bebyggelselämningar, ca sju husgrunder (Länna bytomt?).
220 Stensättningsliknande lämningar, (Två st.)
302 Gravfält, tio fornlämningar (en hög, åtta runda och en oval stensättning).
303 Stensättningsliknande lämning.
304 Rester av stensättning.
463 1) Hög, sju meter i diameter, 0.7 meter hög.
2) Stensättning, närmast tresidig, sju meter i sida.
3) Stensättning, närmast kvadratisk, åtta till nio meter i sida.
466 1) Stensättning, högliknande lämning, åtta meter i diameter, 0.4 meter hög.
2) Stensättning, högliknande lämning, fem meter i diameter, 0.4 meter hög.
471 Gravfält, ca 12 fornlämningar (Ca 12 runda stensättningar).
472 Gravfält, ca 15 fornlämningar (Ca 15 runda stensättningar).
473 Stensättning, tre och en halv meter i diameter, o.25 meter hög.
474 Stensättning?
476 Stensättning, fyra meter i diameter, 0.2 meter hög.
477 Stensättning, elva meter i diameter, 0.8 meter hög.
478 Milstolpe.
480 1) Skärvstenshög, sex meter i diameter, 0.4 meter hög.
2) Skärvstenshög, åtta meter i diameter, 0.7 meter hög.
Mellan anläggningarna finns äldre åkrar.

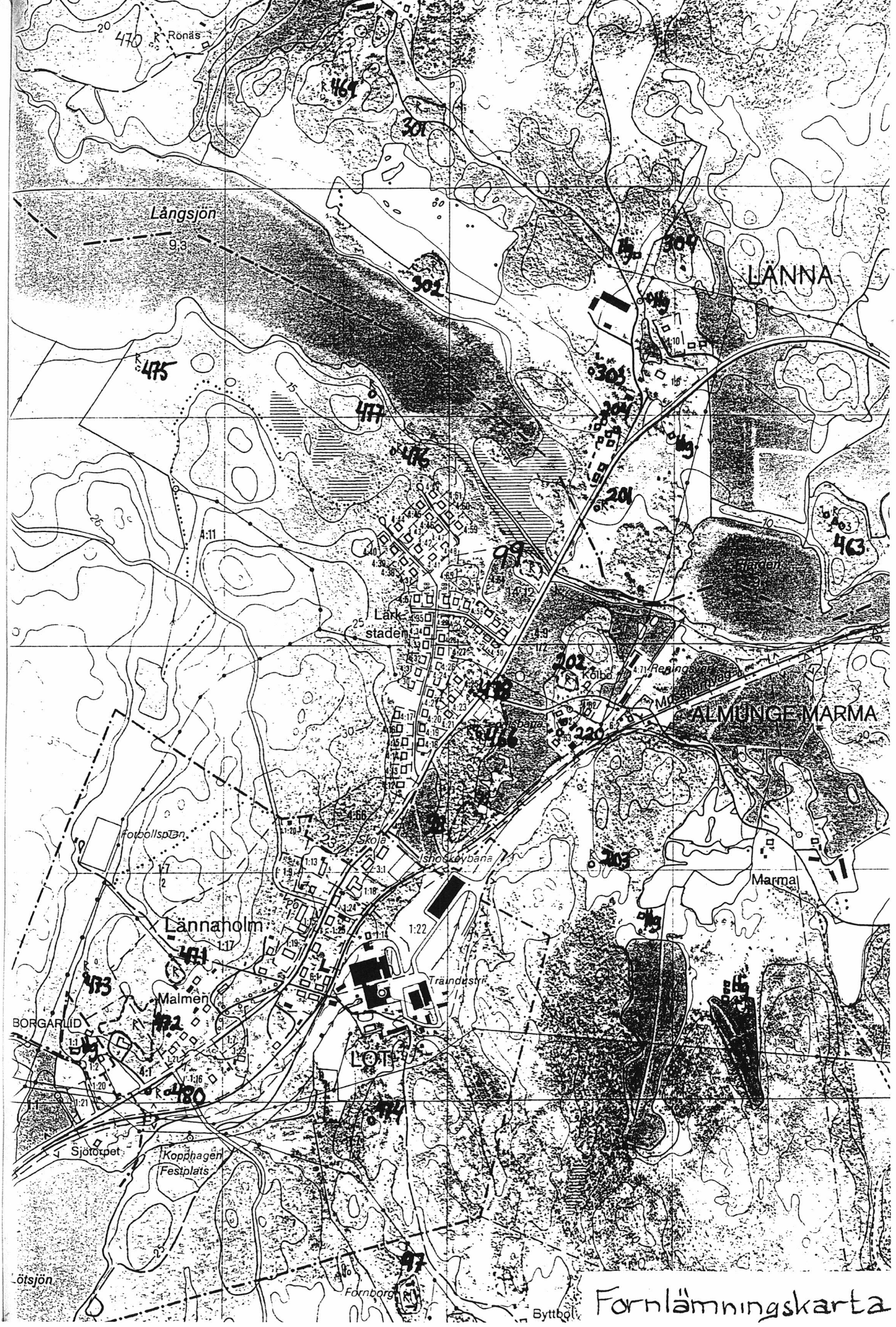
Rönäs
Långsjön
LÄNNA
Lärk-
stadem
Kölbo
ALMUNGE-MARMA
Marma
Fotbollsplan
Skola
Ishockeybana
Lännaholm
Malmen
BORGARLID
LOTT
Sjötorpet
Koppahagen
Festplats
Fornborg
Byttbol
Fornlämningskarta

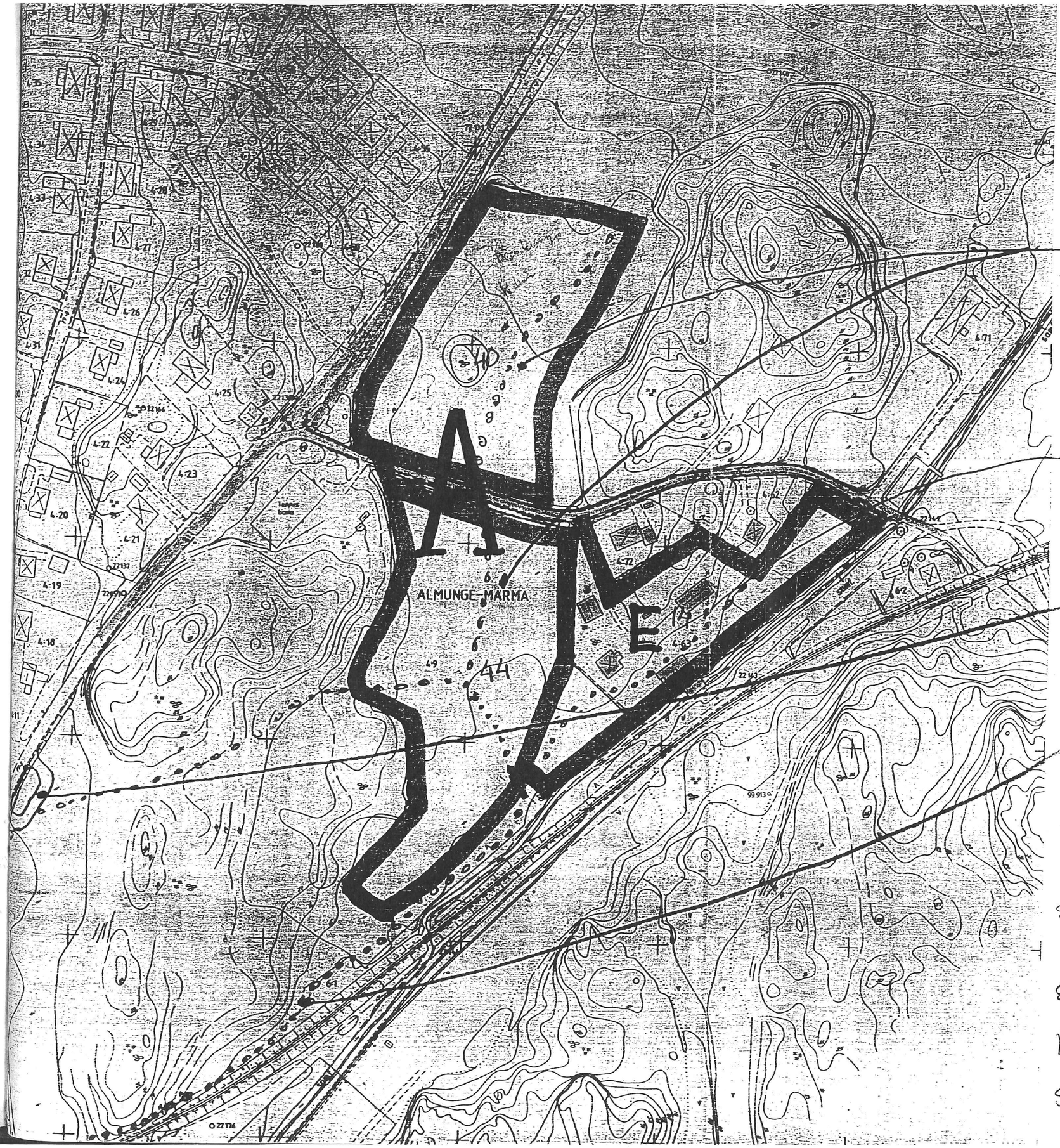

RIKSBYGGEN BYGGER 84 LÄGENHETER I 1 OCH 2-PLANS-HUS

ROLEK BYGGER 14 LÄGEN-HETER I PARHUS

NY BUSSVÄNDPLAN

GÅNG- O CYKELVÄG TILL SKOLAN

SKISS TILL BOSTADSBEBYGGELSE I LÅNNA, DP 321

SKALA 1:2000

1991-11-04

SBK/BR

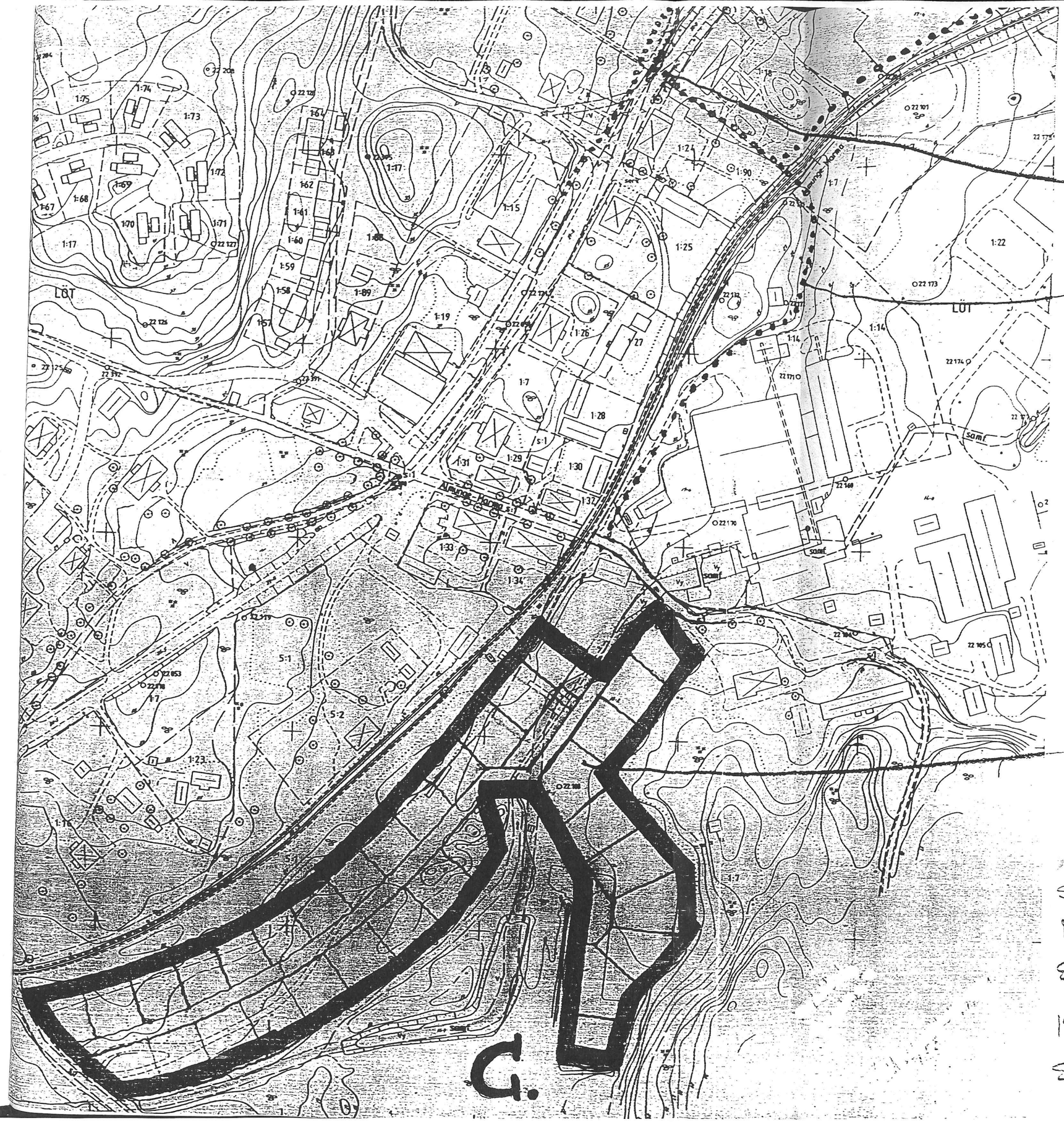

GÅNGTUNNEL UNDER VÄG 282
BUSSVÄNDPLAN FLYTTAS

GÅNG O. CYKELVÄG TILL SKOLAN

HOLMEN BYGGER OCH SÄLJER
33 VILLATOMTER

SKISS TILL BOSTADSBEBYGGELSE
I LÅNNA, DP 322
SKALA 1:2000
1991-11-04
SBK/SR